

De loutering van de tijd.

‘Loutering’ is de mooie titel die George Meertens aan deze reeks van negen schilderijen heeft meegegeven. Een intrigerende titel ook, die we gerust als een uitnodigend gebaar van de kunstenaar mogen beschouwen, want een loutering stelt ons immers iets heilzaams in het vooruitzicht. Louteren betekent gereinigd of gezuiverd worden van gevoelens die ons welzijn, maar ook onze groei en ontwikkeling belemmeren, zodat we weer in staat zijn om ons zelf en de wereld met een frisse, opgeschoonde blik te aanschouwen. De titel suggereert dat de maker of de toeschouwer van deze verstilde doeken een dergelijke loutering ten deel kan vallen, in het gunstigste geval wellicht zelfs beiden. De vraag die zich dan aan ons opdringt is hoe een kunstwerk, een serie schilderijen of een dichtbundel of muziekstuk, deze louterende ervaring teweeg zou kunnen brengen?

Het was Aristoteles die in zijn *Poetica* als eerste aan de klassieke tragedies een emotioneel zuiverende werking toe kende, door hem ook wel *katharsis* genoemd, dat in het grieks letterlijk reiniging betekent. Hoewel zijn leermeester Plato nog van mening was dat theater het publiek maar nodeloos in verwarring zou brengen, wees Aristoteles juist op de loutering van de ziel die het publiek ondergaat als het intens meeleeft met de tragische verwickelingen van de personages. Het aanschouwen en meeleven met de noodlottige avonturen van de held roept bij het publiek gevoelens van angst en medelijden op, waardoor het zelf ook de mogelijkheid krijgt deze gevoelens te verwerken en ermee in het reine te komen. Want, zo schrijft Aristoteles, ‘hiermee ontdoet de tragedie de vreselijkste gevallen van lijden die haar onderwerp bij uitstek vormen, van het element van weerzinwekkendheid’ (*Poetica* 49b24).

Later werd voor *katharsis* ook wel de term sublimatie of loutering gebruikt. Dankzij de verbeelding, enscenering of uitdrukking van emoties in het kunstwerk, wordt de toeschouwer of lezer zich niet alleen bewust van de eigen emotionele gesteldheid, maar kan hij er ook een zekere afstand toe innemen, dat wil zeggen, kan hij er een bepaalde verhouding of interpretatie toe zoeken, zodat hij er niet langer door belemmerd of gedetermineerd wordt. Natuurlijk zijn niet alle kunstwerken voor iedereen even louterend, ook dat wist Aristoteles ons al te vertellen. De tragedie moest weliswaar een overtuigende verhaallijn volgen, maar ook weer niet te voorspelbaar zijn. Het verhaal moest een onverwachte plot hebben, en toch zijn geloofwaardigheid behouden. De mogelijk louterende werking van de esthetische ervaring is van veel factoren afhankelijk, zoals de zeggingskracht van het werk, de originaliteit,

subtiliteit en schoonheid ervan. De schilderijen van George Meertens geven aanleiding om een specifiek kenmerk van de esthetische ervaring hier wat nader te belichten. Zijn tot verstilling en bezinning uitnodigende doeken roepen de vraag op of de kunst ons wellicht ook een andere ervaring van tijd binnen loodst, van waaruit het proces van loutering pas mogelijk wordt.

‘Wachten’ is een van de titels van de negen schilderijen uit de reeks ‘Loutering’. Het is niet alleen het lichtste doek uit de serie, vederlicht bijna, maar ook het meest ‘lege’ schilderij, in de zin van opgeschorte of uitgestelde betekenisgeving. Schilderen, net als schrijven of componeren, betekent namelijk eerst en vooral durven wachten. Wachten tot het lichaam tot rust gekomen is, de geest gekalmeerd en de ziel ontdaan van teveel zorgen en rumoer. Voordat we iets nieuws kunnen maken, moeten we eerst leren wachten, omdat we alleen dan de juiste aandacht kunnen opbrengen voor datgene wat werkelijk nieuw en in die zin altijd onverwacht en onberekenbaar is.

We moeten dit wachten zien vol en ‘uit te houden’, zoals de Franse essayist Maurice Blanchot in *L’attente l’oubli* (1961) schreef, omdat we ons eerst moeten ontdoen van de geijkte en voor de hand liggende verwachtingen en representaties. We moeten wachten, teneinde onze geest de kans te geven de zaak eens flink op te schonen en alle tot cliché geworden beelden en uitspraken op te ruimen. In die zin betekent het wachten ook een leeg worden, alsof het nieuwe werk eerst een lege, nog in schaduw gehulde plek voor zichzelf moet zien te bemachtigen, voordat het van de nieuwe lichtval die het in zich draagt, kan getuigen. Zoals de schilder van ‘Wachten’ eerst moest leren wachten, zo zal ook de aanschouwer van dit doek geduld moeten betrachten. Wie te snel aan dit werk voorbij wil gaan, zal de louterende werking niet kunnen ervaren. Meertens nodigt ons met de hele serie ‘Loutering’ uit wat langer bij deze schilderijen stil te staan, er een tijdje in gedachten verzonken bij te verwijlen, niet onmiddellijk een oordeel te vellen en ons open te stellen voor de diepere zeggingskracht ervan. Ook wij moeten dus leren wachten – *l’attente* -, teneinde onze vooroordelen te vergeten – *l’oubli*- en de juiste aandacht – *l’attention* - voor het doek op te kunnen brengen en voor al datgene wat zich niet meteen benoemen laat, maar waarvan de contouren zich vanuit het schemerlicht wel heel langzaam aan ons kenbaar maken.

Wachten is een opnieuw bevragen van alles wat is of verwacht kan worden. Het menselijke vermogen om iets te kunnen bevragen staat voor

de filosoof Martin Heidegger gelijk aan ons vermogen te kunnen wachten en van daaruit het nieuwe te kunnen denken. 'Kunnen vragen betekent kunnen wachten', schreef hij in de *Inleiding tot de metafysika* (1953) en dat valt nog niet mee in een tijd waarin alles snel en nog sneller moet gaan. Want sinds we arbeid in kloktijd gingen meten, is deze lineair geordende tijd ons op de hielen gaan zitten. We menen er steeds te weinig van te hebben of lijden aan het opdrijvende karakter ervan. Tijd lijkt een economische wetmatigheid te zijn geworden, die ons voortdurend tot versnelling aanspoort, hetgeen het durven en mogen wachten behoorlijk in de weg is gaan zitten. We tellen en meten weliswaar onophoudelijk de hoeveelheid tijd die we al dan niet nog menen te hebben, maar vergeten daarbij dat we zelf ook tijd zijn, en dat die persoonlijke ervaring van tijd van een heel andere orde is dan de universele kloktijd. 'Het wezenlijke is echter niet het getal, maar de echte tijd, dat wil zeggen het juiste ogenblik', schreef Heidegger.

'Het juiste ogenblik' verwijst naar het onderscheid dat de klassieke Griekse filosofen maakten tussen de twee gezichten of twee 'assen' van de tijd, Chronos en Kairos. Waar Chronos de lineaire, chronologisch geordende tijd verbeeldt, die ten grondslag ligt aan onze kloktijd, staat zijn kleinzoon Kairos voor een verticale onderbreking of intermezzo op die tijd, en werd hij 'de god van het juiste ogenblik' genoemd. Kairos was in de oudheid niet alleen het ware gezicht van de tijd, maar volgens Plato zelfs 'het beste wat de mens kan overkomen', omdat deze jonge, gevleugelde god voor een interval op het strenge, eindige en monotone tijdregime van Chronos kan zorgen. Tijdens het Kairotisch intermezzo ervaart de mens de tijd niet langer als een lineaire opeenvolging van momenten, maar worden verleden, heden en toekomst samengebaldd of 'opgerold' tot een dynamische, vanuit de eigen ervaring omhoog stuwende tijd, die voor verandering en nieuwe inzichten kan zorgen.

Kairos kunnen we begrijpen als een 'tussentijd' waarin we terecht komen als we rust nemen, naar muziek luisteren, een schilderij aandachtig bekijken, een boek lezen of ons ergens heel goed op concentreren. Tijdens het interval van Kairos worden we niet langer opgejaagd door een vermeend gebrek aan tijd, springen we niet langer van punt naar punt op een externe, lineaire lijn, maar opent zich een dimensie van tijd die ononderbroken voortduurt, die als het ware van binnenuit, vanuit het middelpunt van ons eigen bestaan, voort stroomt en dus ook wat zich daar aan innerlijk, aan ziel, aan menselijkheid verscholen houdt, aan het stromen brengt. De tijd, kortom, niet als een statische klok, maar als een dynamisch *panta rei*, die ook onze creativiteit en verbeeldingskracht weet aan te zwengelen.

De Franse filosoof Henri Bergson spreekt ook wel over 'de tijd als duur', die 'ondeelbaar vervliedt' en 'voortdurend wordt', en niet zozeer van buitenaf gemeten wordt, als wel vanuit het innerlijk ervaren wordt. Deze 'ware tijd' neemt alle tijd die we geweest zijn in zich op en ontrolt van daaruit het nieuwe ogenblik: 'de innerlijke duur is het voortgaande leven van een geheugen dat het verleden voortzet in het heden.' Deze tijd wordt pas ervaren als de mens rust durft te nemen, zijn aandacht focust, zich laat leiden door zijn intuïtie en een houding van belangeloze beschouwing aanneemt. Precies die houding is ook nodig voor de louterende ervaring van kunst. Dan zullen de schilderijen van Meertens ons als het ware aan de hand het Kairos interval binnen leiden, ons de innerlijke tijd als duur doen ervaren en er bovendien voor zorgen dat we op dat *momentum* 'ons zelf hervinden'. Als dat geen loutering is. 'Want de ogenblikken waarop we onszelf hervinden zijn zeldzaam', schreef Bergson, 'en meestal leven we aan de buitenzijde van onszelf, worden we geleefd, in plaats van dat we zelf leven.'

Kunst kan louterend zijn, omdat het ons een andere, Kairotische ervaring van tijd binnenloodt, van waaruit we een nieuwe verbondenheid met ons zelf kunnen voelen, die voorbij de uiterlijke buitenzijde grijpt en ons dus ook op zielsniveau verbonden met anderen laat zijn. Kunst kan de vervreemding ten opzichte van ons zelf en de anderen ombuigen tot nieuwe, inspirerende verwantschappen, en tovert ons daarmee nieuwe mogelijkheden voor ogen. In het Kairos ogenblik worden verleden, heden en toekomst samengebald tot de 'volheid van een visionair ogenblik', schreef Heidegger in *Zijn en tijd* (1928). Hij noemde het ook wel de *Anfangliche Zeit*, de tijd die nieuwe mogelijkheden voor ons vrij legt. Ook de Joods- Duitse filosoof Ernst Bloch spreekt in zijn hoofdwerk *Das Prinzip Hoffnung* van Kairos als 'het vervulde ogenblik'. Deze 'transgressieve' momenten vond hij terug in de filosofie, de muziek en de kunst, maar bijvoorbeeld ook in alledaagse ervaringen als mijmeren, mediteren of dagdromen. Het 'vervulde moment' is 'een tijd zonder wijzers' meent Bloch, en een 'plukken van de eeuwigheid in het ogenblik', waarbinnen ons 'de voorafschaduwning van het nog niet geworden' getoond wordt, dat wil zeggen van datgene wat zich nog louter als mogelijkheid in het nu verscholen houdt.

Het zijn de momenten van inspiratie bij uitstek, omdat zij niet alleen helpen het bestaande te overstijgen, maar ook om het innerlijke wordingsproces van de mens te motiveren. Op zo'n kairotisch moment is de mens als een ruiter die zichzelf in het holst van de nacht tegemoet komt rijden. Het oude ik, dat stevig in het zadel van de verworven

zekerheden zit, en het nog niet geworden zelf, dat louter belofte en mogelijkheid is, galopperen elkaar tegemoet en uit die botsing die in een bliksemflits plaatsvindt, ontstaat dan het novum, het nieuwe inzicht of idee dat ons doet worden. Op dat 'vervulde ogenblik' zien we een glimp van het nieuwe begin oplichten, dat als een vuurpijl aan de horizon van ons denken oplicht en onze hoop voedt dat het anders en beter kan.

Als de schilderijen van George Meertens een loutering zijn, dan is dit vooral, omdat zij ons die andere dimensie van tijd openbaren. Toen ik voor het eerst met zijn werk kennis maakte in Museum De Pont in Tilburg viel mij precies die Kairotische ervaring ten deel. Het rumoer van de wereld verstomde, de klok hield op met tikken, de onrust gleed van mij af en ik belandde in een tijd die niet alleen weidser, rijker en voller aanvoelde, maar als het ware ook in ruimere plooiën om mij heen viel. Hoe lang deze ervaring precies duurde, valt in kloktijd onmogelijk te zeggen. Het was een eeuwig durend ogenblik, waar ik niet alleen verrijkt en geïnspireerd uit terugkeerde, maar ook vervuld van innerlijkheid, omdat zijn werk zich met zoveel geduld richt op datgene wat zich achter de buitenkant van het bestaan verscholen houdt. Ook in die zin kun je bij het werk van George Meertens spreken van een loutering van de ziel; het is een aangesproken worden op een punt in ons zelf, dat zich tijdens onze drukke bezigheden van alledag de neiging heeft zich terug te trekken.

Ten slotte. Het is waarschijnlijk niet geheel toevallig dat deze serie *Loutering* van precies negen schilderijen bevat. Het getal negen staat in de klassieke numerologie immers voor zwangerschap en (weder) geboorte, maar ook voor het einde van een bepaalde levenscyclus en de geboorte van iets nieuws, een nieuw inzicht, een nieuwe ontwikkeling. Negen is bovendien het getal waarvan rekenkundige bewerkingen telkens weer tot negen kunnen worden herleid; het wordt daarom ook wel als het symbool voor de eeuwigheid beschouwd. Negen verstilde, diep emotioneel beladen doeken, met al even sprekende titels, die de toeschouwer tot loutering willen uitnodigen, zodat zij niet alleen gereinigd worden van zorgen en angsten, maar ook geïnspireerd raken om een nieuw begin te maken dat, al is het maar voor een ogenblik, reikt aan de eeuwigheid.

Bergen, 20 juli 2015

Joke J. Hermsen